

BAKK MIKLÓS*

Provincia és Európa

Molnár Gusztáv pályáját – még annak egy szakaszát is – értékelni olyan feladat a számomra, amely meghalad engem, amelyet nem tudok módszeresen, egy-két rendezőelvet felvállalva elvégezni itt. Ha el tudtam volna végezni, akkor nem a spontaneitás jegyeit viselő hozzászólással jelentkeznék most, hanem kész tanulmánnyal.

Mindazonáltal nem térek ki a feladat elől. Kapcsolatom Molnár Gusztival túl régi, túl mély és személyes ahhoz, hogy lerázhassam magamról e feladatot. Bár az életmű-egész szövegei számomra is átfoghatatlan – sőt: átláthatatlan – korpuszt alkotnak, az *Alternatívák könyvének* V. és VI. kötete a korszakolásból adódóan már kapcsolódik azokhoz az évekhez, amelyekben én is kezdtem közéletiesedni, azaz, bekapcsolódni olyan szellemi csoportosulásokba és hálózatokba – netán „láthatatlan kollégiumokba”, hogy visszahozzak egy egykoron divatos fogalmat –, amelyek valamilyen szálon már kapcsolódtak Gusztai pályájához. Csupán bibliográfiai adatként jegyzem meg, hogy az első személyes kapcsolatunkra úgy került sor – emlékeim szerint –, hogy Gusztai szerkesztette a Kriterionnál azt a kis kötetet, amely *Ember és világ* címmel jelent meg 1986-ban, a kiadó Századunk sorozatában. Nos, ebben volt egy tanulmányom, amely akkori tudományfilozófiai érdeklődésemet dokumentálja – *Ontológiai istenérv és objektivitás* volt a címe –, és amelynek szerkesztése során ő telefonon felhívott Bukarestből, és így találkoztam vele először.

Amihez igazából hozzá akarok és kell szólnom, az a Gusztival közös szellemi pályaszakaszokon megfogalmazódott kérdéskör, és az annak kapcsán született válaszok sokasága. Ez az *Alternatívák Könyvének* a VI. kötete.

Mégsem kerülhető meg Molnár Gusztáv gondolkodói mivoltának általános jellemzése. Olvastam valahol, az egyik nemzedéktársától talán – a személyére nem emlékszem –, hogy Molnár Gusztáv „jövőspekuláns” filozófus. Azt hiszem, ez nagyon is találó lehet olyan filozófusokra, akik konkrét geopolitikai jövő-vázlatokra, -elemzésekre vállalkoznak.

Ezt az anekdotikus adalékot csak azért hozom fel, hogy elmondhassam: megítélásom szerint Molnár Gusztáv gondolkodásmódjában, tárgyának kezelésében nagyon sajátos módon elegyedik két hagyomány: a német spekulatív filozófiai

* A szerző politológus az EMTE Kolozsvári Karának oktatója. E-mail: bakkmiklos@gmail.com

tradíció és az angolszász analitikusabb és pragmatikusabb racionalizmus. Ő e két hagyomány között himbálózva közelített olyan kérdésekhez, amelyek megválaszolásában mindkét tradíció a segítségére volt.

A német spekulativitást, úgy hiszem, elsősorban egyetemi tanárai közvetítették feléje, az angolszász pragmatikus racionalizmust viszont az újabb kor irodalma, és ide sorolhatjuk a tranzitológiát, a regionalizmust vagy a geopolitikai elemzéseket is. De még mielőtt megjegyzéseim lennének ezen utóbbi kérdésekről, érdemes ezeket elhelyezni Molnár Gusztáv szellemi pályáivének fő témái között.

Molnár írásainak egészét tekintve én három olyan fő kérdéskört tudok megjelölni, amelyek – szerintem – foglalkoztatták őt.

Az első: önmaga nemzedéki elhelyezése. Ez egy erős, de rejtőzködő törekvés. Molnár Gusztáv, úgy vélem, érzi, hogy az a lehetőség, amit a romániai magyar könyvkiadás és nyilvánosság egyik kegyelmi pillanatában felkínált a *Szövegek és körülmények* című 1974-es, a Kritérionnál megjelent közös esszékötettel, csupán bevezetés egy új esélybe, amelyben egy új erdélyi generáció maga mögé dobhatja a marxizmussal való kínlódás korábbi nyűgeit, viszont azt is látja, hogy ebből nem lett semmilyen új, többé-kevésbé egy azonos irányba fejlődő „szellemi arcvonal”. Volt tehát egy kötet, amely bemutatott egy életkori nemzedéket, amelyből nem lett szellemi nemzedék. A konklúzió: mindenkinek meg kell találnia a maga útját, anélkül hogy nagyon figyelne nemzedéktársaira.

A másik fontos kérdéskör: a folytonosság újrateremtése. Ehhez néhány szellemi teljesítmény és eszmei törekvés restitúciójára volt szükség. Ehhez készültek, rögzítettek azok a beszélgetések, amelyeket Molnár az *Alternatívák Könyve* V. kötetében tett közzé. Itt a Méliusz Józseffel, a Kacsó Sándorral és a Lakatos Istvánval folytatott beszélgetésekről van szó, amelyek egy „baloldali” múlt feltárására irányultak. Azonban ide sorolnám a Limes-kör vitáit is, amelyek most már egy „jövőspekulatív” mezőben próbálják felvázolni, hogy mire várhatunk hagyományaink alapján (is).

És végül a harmadik kérdéskör, amelyről részletesebben is beszélni akarok, s amelyben én személyesen is érintett vagyok. Ez a transzilvanizmus kérdésköre. Nagyon fontosnak találom azt, hogy Molnár jelzi, volt egy időszak, amelyben antitranszilvanista volt. Tehát az erdélyiség kérdésköre felé fordulása belső fejlődés eredménye volt nála. Ez a román–magyar viszony újraproblematizálásával kezdődött, amely 1989 táján egyértelműen feltörekvő kérdéskör volt. A román nacionalizmus „etnokratikus totalitarizmusba” fordulását vizsgálva Molnár felhívja a figyelmet a két világháború közötti korszak úgynevezett Criterion-nemzedékére. A harmincas években megjelent folyóiratukban olyan személyiségek publikáltak, mint Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, akik egyrészt zseniális fejtegetéseket vetettek papírra a román nemzetről, másrészt szinte kivétel nélkül a Vaskardák tagjai voltak. Molnár Gusztáv ezt úttévesztésnek, az Európához való „felületi felzárkózás zsákutcájának” látja, amellyel a román elit a mai napig nem nézett

szembe. Jómagam úgy hiszem, hogy – nem tagadva a 30-as évek hatását – érdemes ennél mélyebbre menni a román nemzetformálódás történetében.

Ugyanis úgy vélem, érdemes a román nemzetépítés értelmezéséhez jóval többet meríteni a nacionalizmus kutatás fontos eredményeiből. Meglátásom szerint a román nemzet Nagy-Románia megteremtése előtt két különböző nemzetépítési folyamaton ment át. Az egyik az erdélyi román nemzetépítés, amely tipológiailag nagyon jól beleilleszthető a Miroslav Hroch által leírt, jobbára kelet-közép-európai kisnemzeti alakulástörténetekbe. Mint közismert, Hroch elsősorban a kelet-közép-európai nem domináns – Niederhauser Emil kifejezésével: „nem nemesi” – etnikumok nemzetté alakulását vizsgálta; a premodern kornak nagyon sok népe, etnikuma sorolható ide, köztük például a finnek, a szlovákok, de akár az ukránok is. Ennek a nemzetté alakulásnak a lényege: egy nemzeti-kulturális elit felfedezi – vagy feltalálja – a nemzet múltját, ősi, népi kultúráját, azt irodalmi-kulturális köntösbe öltözteti, és ennek alapján belekezd a nemzet „ébresztésébe”. Az „ébresztés” eredménye pedig egy politikai mozgalom, netán forradalom kell legyen, amelynek, amennyiben sikeres, el kell érnie az illető nemzet, nemzetiség valamilyen elismert politikai státusát, esetleg külön államát. Tehát a tipikus kelet-közép-európai út az, hogy a civil társadalom teremti meg a nemzeti politikai társadalmat, amely aztán kiépíti – ha adottak a körülmények – a saját államát. Tipikusan ezt az utat járta be tehát az erdélyi románság is, és ennek az útnak szimbolikus nagy alakjai az „ébresztők”, a görögkatolikus Erdélyi Iskola korifeusai.

A másik utat Michael Hechter, illetve John Breuilly „egyesítő nacionalizmusként” írta le. Ezt az utat járták be azok a politikai elitek, amelyek megfelelő, elsősorban katonai hatalommal rendelkezve területeket kapcsoltak össze a „nemzet egyesítése”, vagyis megteremtése érdekében. Ez tehát a nemzet megteremtésének felülről történő útja – például Olaszország vagy Németország 19. századi egyesítése –, amelyet aztán a közpolitikai eszközökkel folytatott kulturális egyesítés zárt le. Ennek dilemmáit jelzi jól d’Azeglio olasz politikus elhíresült mondása – „megteremtettük Olaszországot, most az olaszokat kell megteremtenünk”. Nos, ezzel a dilemmával szembesült a Cuza által egyesített két román fejedelemség 1859 után: megszületett Románia, de „meg kell csinálni” a románokat. Ez ugyan már korábban elkezdődött Munténiában, a Havasalföldön, de ezzel szemben még erős volt a moldvai identitás. Viszont a „románokká tétel” eszmei kerete adva volt Erdélyben, a bürokratikus egyesítőknak csupán át kellett venniük, adaptálniuk kellett – ami meg is történt. (A római eredet mítoszának dákoromanizmussá alakításáról Lucian Boia több könyvében is írt, például a *Történelem és mítosz a román köztudatban* címűben.) Nagy-Románia megteremtésekor, 1920 után a „bürokratikus nemzetépítés” az új területi állam központi ideológiája lett. Ez nagyon jól látszik a szimbolikus térben: a nemzetépítés domináns köztéri szimbóluma a hódító Vitéz Mihály vajda, és még Erdély közterein is alig-alig jelenik meg az Erdélyi Iskola szoborcsoportja.

Ebből a két nemzetépítésből azonban egy fontos következtetés adódik arra nézve, hogy Románia hogyan látja saját (nemzeti) államterületének a regionalizációját. A győztes bürokratikus nemzetépítő hagyomány szerint az ország regionalizációja csupán a centralizáció újraszervezése, amelynek szemléleti sarokpontja továbbra is a „románság” fölötti közpolitikai-kulturális kontroll. Ezzel szemben az erdélyi román nemzetépítési hagyomány annak tudomásulvétele is, hogy a civil társadalomként felépített nemzet Erdélyben – Erdélyen belül – meghatározott területekhez kötődik, vagyis az újabb regionalizációs elképzeléseknek erre kellene alapozniuk.

Amikor a Provincia-csoport 2001 decemberében közzétette memorandumát a román parlamenthez a régiók létrehozásáról, akkor már halványan érezhető volt az a dilemma, hogy milyen felfogás, tradíció szerint kell kialakítani a régiókat; erre utal az a szövegrészlet, amely szerint a majdani régiók kialakításához „a fejlesztési régiók vagy a történelmi tartományok jelenthetik a kiindulópontot”. E megfogalmazás is jelzi, hogy a Provincia-csoportban ez a kérdés még tisztázatlan maradt, jóllehet viták, kerekasztalok voltak róla.

Egy másik, teoretizálásra ösztönző kiindulópont Molnár Gusztávnál a nemzetek alatti és feletti politikai térszerveződési szint kérdése. 1995–96-ban Molnár úgy látta – és nemcsak ő, hanem sokan mások, köztük jómagam is –, hogy az európai civilizációs térség eredetisége, amely lehetővé teszi mind a devolúciót, mind pedig az államok közötti, mélyíthető szövetséget, a *háromszintű térszervezés európai egyensúlya*. Tehát: régió – állam – európai föderáció. Csakhogy hamar kiderült, hogy a „régiónak Európájának” Denis de Rougement által már 1962-ben megfogalmazott ideálja gyorsan szertefoszlott, pontosabban: a nagy, erőteljesen fejlődő állam alatti, az úgynevezett sub-state régiók csak akkor maradnak fenn, illetve úgy maradhatnak fenn, ha valamiféleképpen „államszerű” létre törnek. A brit devolúció egyébként épp erre keres, illetve ad megoldást. Ma úgy tűnik, hogy Európában két térségi szint szerveződik politikailag, és voltaképpen versenyben is egymással. Ez meglátásom szerint érdekes módon egybevág Yoram Hazony nemrégiben megjelent izgalmas könyvének, *A nacionalizmus erényének* azon alapgondolatával, amely szerint a történelem során két nagy politikai közösségszervező elv bontakozott ki, az egyik a nacionalista, a másik a birodalmi. E két fogalmat itt most nem mai és köznapi értelemben kell venni – talán helyesebb lenne idézőjelesen is használni ezeket a szavakat –, hanem úgy, ahogy Hazony meghatározta. A nacionalista elv „törzsekre” épül, az identitás és a cselekvés elvei a közösségként érzékelt vezetettek felől származódnak át a vezetőkre. A modern korban a demokrácia ehhez csupán egy formális legitimitástöbbletet tesz hozzá, így jönnek létre a modern nemzetek. Ezzel szemben a birodalmi elv egy politikai elv, eszme szerint szerveződő hatalom, amely elvileg bármeddig kiterjedhet, gyakorlatilag csak addig, ameddig közösségeket és tömegeket tud maga alá szervezni. A római civilizáció ekképp volt birodalomszervező is – például.

A modern korban az a sajátos, hogy ez a két elv ki tudja váltani egymást. A 18. századtól főleg azt látjuk, hogy a nemzeti birodalmivá tud növekedni: ez történt

a briteknél vagy az amerikaiaknál. Az utóbbiaknál a nemzeti fejlődés, ahogy Huntington meglehetősen bánatosan leírta a *Kik vagyunk mi?* című utolsó művében, leállt a WASP kulturális modell integrációs erejének a megszűntével.

De térjünk vissza Európához. Én úgy gondolom, hogy az a hármasság (régió – állam – európai föderáció), amelyre Molnár Gusztáv a devolúció térségünkbeli esélyeit alapozta, megszűnt. Elsősorban abból adódóan, hogy a felső szint, Európa mint föderáció, nem megvalósítható. Ennek több okát is fel szokták hozni, leggyakrabban azt, hogy „európai démosz” nem létezik.

Persze, ettől még európai föderáció létezhet. Létezhet, de tartósan, stabilan nem állhat fenn. Ennek bizonyításaképpen Alfred Stepan föderalizmussal kapcsolatos komparatív kutatásait idézhetném (*Multi-Nationalism, Democracy and „Asymmetrical Federalism”*). Ő azt vizsgálta, hogy a demokratikus föderációk mikor stabilak, és két alapesetet vett figyelembe, az egynemzetű és a többnemzetű föderációk esetét. A komparatív kutatás alapján arra a konklúzióra jutott, hogy a demokratikus, egynemzetű föderációk akkor stabilak, ha szimmetrikusak, vagyis tagállamaik azonos státusúak, míg a demokratikus többnemzetű föderációk csak akkor maradnak fenn stabilan, ha aszimmetrikusak. Minthogy az európai föderáció többnemzetű, ezért hosszú távú stabilitásának a feltétele az lenne, hogy valamiféle aszimmetriát érvényesítene, vagyis egyes sajátos tagállami státusok elfogadását. De mivel ez egyáltalán nem egyezik EU-egyezményekkel, a kérdés az, hogy a stabilitás hiányából merre mozdul el az Európai Unió. Valószínű, hogy a jelenlegi „birodalmi” törekvések erre a rejtett instabilitásra adott válaszként értelmezhetőek: az egyesítő politikai eszme még nem alakult ki teljesen, de formálódását világosan mutatják azok az ideológiai viták, amelyek a szerződéseken túl kívánják meghatározni „az európai lényegét”.

Tehát az európai egység belső konfliktusossága is az európai térszerveződés jelenlegi kétszintűségét mutatja. A régiók ebben eltűnni látszanak, de ez nincs teljesen így. A régió ugyanis emberi és társadalmi kategória, antropológiai jelenség (ahogy a finn regionalista Anssi Paasi definiálja), vagyis a társadalom és a térszervezés közötti kapcsolatrendszerben ragadható meg, jelenséggként. Az Európai Uniónak van regionális politikája, de éppen instabilitásánál fogva nem tud világos státust biztosítani a régióknak. Amit viszont a nemzetállamok tudnának, de most éppen a „birodalommal” szembeni pozíciójukból adódóan nem akarnak ilyen státusokat elismerni, illetve – ahol elismertek – ott fejleszteni.

Ezek voltak azok a gondolatok, amelyek – szerintem – a korán elhalt Provincia-projekten belül felmerülhettek volna. Amennyiben a *Provincia* megtalálta volna folytatását 2003 után, sok olyan újabb dilemmával szembesült volna, amely Erdély kérdését most már nem csupán a kelet-közép-európai *frontier* kérdéseként, hanem az összeurópai konstrukció kérdéseként is megjeleníthette volna.